

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ BİZNES UNİVERSİTETİ**

Fakültə: İqtisadiyyat və idarəetmə
İxtisas: Mühasibat uçotu və audit
Kafedra: Mühasibat uçotu və audit
Kurs: IV
Qrup: 330
Fənn: Maliyyə nəzarəti

**“ Maliyyə mexanizmi və onun təşkili xüsusiyyətləri ”
mövzusunda**

R E F E R A T

Müəllim:

b/m. Məmmədov Çərkəz

Tələbə:

Cəfərov Kənan

BAKİ-2012

Maliyyə mexanizmi və onun təşkili xüsusiyyətləri

Plan:

Giriş.....	3
1. Maliyyənin funksiyaları.....	4
2. Müəssisə maliyyəsinin mahiyyəti, funksiyaları və idarə olunma me-	
xanizmi.....	8
3. Müəssisə maliyyəsinin təşkilinin nəzəri əsasları.....	16
Nəticə.....	23
Ədəbiyyat siyahısı.....	24

Giriş

Maliyyə anlayışı pul və əmtəə-pul münasibətləri ilə qırılmaz surətdə əlaqədardır. Əmtəə-pul münasibətləri şəraitində pulun hərəkətinin fasiləsiz prosesində, onların bir sahibkardan digərinə keçidi baş verir. Maliyyə latınca *finansiya* sözü olub tərcüməsi – pul vəsaiti, pul dövriyyəsi, pul tədiyəsi deməkdir. Pul maliyyənin mövcudluğunun mütləq şərtidir. Maliyyə həmişə pul formasına malikdir. Yəqin ki, məhz buna görə də «maliyyə» çox vaxt «pul» anlayışı ilə eyniləşdirilir. Lakin onlar iki müxtəlif və qarşılıqlı əlaqədə olan anlayışlardır. Maliyyə puldan istər məzmununa və istərsə də yerinə yetirdiyi funksiyalara görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Pul kortəbii olaraq özünü əmtəə kütləsindən ayrılmış xüsusi növ əmtəədir. Onun xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, pul bütün tərəflər üçün ümumi ekvivalent rolunu oynayır və onun vasitəsilə əmtəə istehsalçılarının əmək məsrəfləri ölçülür.

Pulun başlıca təyinatı onun funksiyalarında ifadə edilir. Müasir mərhələdə pul beş funksiyanı yerinə yetirir: dəyər ölçüsü, tədavül vasitəsi, tədiyə vasitəsi, yığım və dünya pulu.

Əgər pul ümumi ekvivalentdirsə, onda maliyyə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsünün iqtisadi alətidir, pul vəsaitləri fondunun yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət vasitəsidir.

Maliyyənin başlıca təyinatı pul gəlirləri və fondlarının yaradılması yolu ilə nəinki dövlətin və müəssisələrin pul vəsaitlərinə olan tələbatını təmin etmək və habelə maliyyə resurslarının xərclənməsi üzərində nəzarət etməkdən ibarətdir.

Maliyyə – pul vəsaitlərinin özü deyil, pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dair insanlar arasındakı münasibətlərdir. Maliyyə mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yenidən bölgüsü və istifadəsi prosesində ictimai-iqtisadi münasibətlərin fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır.

Maliyyə – milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü əsasında pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzrə iqtisadi münasibətlər sistemidir. Pul fondları vəsaitlərinin hərəkəti ilə yaranan pul münasibətlərinin məcmusu maliyyə münasibətləri əmələ gətirir. Bir elm kimi maliyyənin predmeti ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar iqtisadi münasibətlər sistemindən ibarətdir.

1. Maliyyənin funksiyaları

Maliyyənin funksiyası dedikdə, ona məxsus olan xassələrin (təyinatı, vəzifələri, icrası və rolu) təzahürü, yəni onun iqtisadi münasibətlər sistemində yerinə yetirdiyi rol başa düşülür. Maliyyənin funksiyası onun mahiyyətini və məzmununu açıqlayır.

Iqtisadi kateqoriya kimi maliyyəyə iki funksiya – bölüşdürücü və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Maliyyənin birinci funksiyası ÜDM-in milli gəlirin bölüşdürülməsini həyata keçirir. Bəllidir ki, dövlətin milli gəlirinin yaradılmasının maddi əsasını ictimai məhsulun (ümumi daxili məhsul) təkrar istehsalı təşkil edir. ÜDM-in təkrar istehsalı və onun bölgüsünün bütün mərhələlərində (istehsal bölgüsü, mübadilə və son istehlak) maliyyədən bilavasitə istifadə edilir.

Milli gəlir iki hissəyə – yığım və istehlak fondlarına bölünür. Bu hissələrin nisbəti iqtisadiyyatın inkişafının proporsiyalarını və onun strukturunu müəyyən edir. Dövlət maliyyə sistemi vasitəsilə milli gəliri bölüşdürür və onun bir hissəsini geniş təkrar istehsala (yığım fonduna), digər hissəsini isə istehlak fonduna yönəldir. Dövlət təsərrüfatçılığın nəticələrinə səmərəli təsir etmək məqsədilə maliyyədən milli gəlirin bölüşdürülməsi aləti kimi istifadə edir.

Milli gəlir bölüşdürüldükdən sonra yenidən bölüşdürülməsinə obyektiv zərurət yaranır ki, bu da aşağıdakılardan irəli gəlir:

1. Milli gəlir yaradılmayan qeyri-istehsal sahələrinin mövcudluğu (dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, sosial təminat);
2. Sosial inkişafın təmin edilməsinin zəruriliyi;
3. Sahibkarlıq üçün əlverişli şərait yaradılmasının əhəmiyyətidir ki, bu da dotasiya, subsidiya verilməsini tələb edir.

Beləliklə, milli gəlir yığım fonduna və istehlak fonduna bölünür, sonra isə istehsal və qeyri-istehsal sferaları və habelə regionlar üzrə yenidən bölüşdürülür. Dövlətin ərazi, istehsal və qeyri-istehsal sferaları arasında yenidən bölgüsü münasibətlərinin əsas hissəsi dövlət büdcəsilə həyata keçirilir.

Maliyyənin vasitəsi ilə həyata keçirilən milli gəlirin və ÜDM-in bölgüsü və yenidən bölgüsünün son məqsədi məhsuldar qüvvələrin inkişafından, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsindən, geniş əhali kütləsinin yüksək həyat səviyyəsinə nail olunmasından ibarətdir.

Maliyyə öz bölgü funksiyasını, habelə müəssisələrin gəlirlərinin formalaşması və bölgüsü prosesində həyata keçirir.

Məhsulun reallaşdırılması zamanı müəssisələrdə gəlir əldə edilir. Bu gəlirin bir hissəsi dövlət büdcəsinə, sosial sığortanın mərkəzləşdirilmiş fondlarına ayrılır, digər hissəsi isə müəssisənin sərəncamında qalır və əməyin ödənilməsi, iqtisadi

həfəsləndirmə fondunun yaradılmasına, istehsalın genişləndirilməsi və inkişafı üzrə məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə istifadə edilir.

Maliyyənin bölgü funksiyası vasitəsilə müəssisədə əmtəələrin, hazır məhsulların, yerinə yetirilmiş işlərin satış pulu hesabına pul vəsaitləri fondları yaradılır və onlar məsrəflərin ödənilməsinə və xalis gəlirin (mənfəətin) yaradılmasına yönəldilir. Xalis gəlirin müəyyən hissəsi büdcə gəlirlərinə köçürülür.

Maliyyənin ikinci mühüm funksiyası – nəzarət funksiyasıdır. Nəzarət funksiyası bölgü funksiyasından törəyir və hər şeydən əvvəl ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin pul fondlarına bölgüsü və onların öz məqsədlərinə xərclənməsi üzərində nəzarətdə təzahür edir.

Maliyyənin nəzarət funksiyası iki cür həyata keçirilir: birincisi, manatla nəzarət vasitəsilə, ikincisi – maliyyə orqanlarının həyata keçirdikləri nəzarət vasitəsilə.

Müəssisələrdə maliyyənin vasitəsilə pul gəlirlərinin əmələ gəlməsinə, qənaət üsuluna əməl edilməsinə, maddi və əmək resurslarından istifadə edilməsinə, əməyin kəmiyyət və keyfiyyətinə, əsas kapitaldan və dövriyyə fondlarından istifadəyə, həfəsləndirmə fondlarının yaradılması və istifadəsinə və s. manatla nəzarət edilir.

Lakin, müəssisədə maliyyə nəzarətinin ən başlıca vəzifəsi mənfəətin yığım fonduna və istehlak fonduna yenidən bölgüsünü ciddi izləməkdən, bu fondlardan vəsaitlərin məqsədli təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir. Beləliklə, maliyyə məhsul istehsalı və satışı prosesində pul vəsaiti fondlarının düzgün yaradılması, bölgüsü və istifadəsinə nəzarət aləti kimi çıxış edir.

Maliyyə nəzarəti nəinki müəssisə daxilində və habelə müəssisələr arasında, yuxarı təşkilatlar və maliyyə-kredit idarələri ilə qarşılıqlı münasibətlərdə həyata keçirilir. Müəssisələr arasında qarşılıqlı münasibətlərdə manatla nəzarət göndərilmiş malların, göstərilmiş xidmətlərin və yerinə yetirilmiş işlərin dəyərinin ödənilməsi müqavilə şərtlərinə əməl edilməsi zamanı aparılır.

Müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə büdcəyə ödənişlər üzrə büdcə qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi və büdcədən maliyyələşdirmə prosesində manatla nəzarət edir. Maliyyə orqanları və xidmət idarələri tərəfindən nəzarət pul vəsaitlərinin xərclənməsinin qanuniliyinin və vergilərin ödənilməsinin tamlığının yoxlanılması yolu ilə həyata keçirilir.

Maliyyənin nəzarət funksiyasından habelə bütün dövlət miqyasında da istifadə edilir. Maliyyə resurslarının kəmiyyət göstəriciləri, iqtisadiyyatın sahələrində proporsiya və disproporsiyaların, dövlət büdcəsinin icrasının necə təşəkkül tapdığını əks etdirir.

Maliyyənin bölgü və nəzarət funksiyaları təsərrüfat mexanizminin tərkib hissəsi olan maliyyə mexanizmi vasitəsilə reallaşdırılır.

Maliyyə mexanizmi – maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsi üsullarının məcmusudur.

Maliyyə mexanizmi özünə – dövlətdə maliyyə münasibətləri formalarını, mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının formalaşması və istifadəsi qaydalarını, maliyyə planlaşdırması metodlarını, maliyyənin idarə edilməsi formalarını və maliyyə qanunvericiliyini daxil edir.

İqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin məzmununu müəyyən edən maliyyə münasibətlərinə geniş təkrar istehsal prosesində əmələ gələn aşağıdakılar arasında pul münasibətləri daxildir:

1. Dövlətlə müəssisələr (təşkilatlar) arasında vergilərin və digər tədiyələrin ödənilməsi üzrə;
2. Dövlət ilə vətəndaşlar arasında büdcəyə və büdcədən kənar fondlara məcburi və könüllü tədiyələr ödənildikdə;
3. Müəssisələrlə yuxarı təşkilatlar arasında mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondları və ehtiyatlar yaradıldıqda;
4. Müəssisələrlə büdcədən kənar fondlar arasında bu fondlara vəsaitlər (sığorta haqları) ayrıldıqda;
5. Müəssisələrlə banklar arasında kredit olduqda, kreditə görə faiz ödənildikdə, bank hesablarında pul vəsaitləri saxlandıqda;
6. Müəssisələrlə sığorta orqanları arasında sığorta haqları ödənildikdə və sığorta hadisəsi baş verdikdə, sığorta fondundan dəymiş zərər ödənildikdə;
7. Müəssisə və təşkilatlar arasında onların istehsal və kommertiya fəaliyyəti prosesində alınmış mal-material dəyərində (xammal, material, yanacaq, elektrik enerjisi) görə hesablaşmalarda və habelə hazır məhsul reallaşdırıldıqda və xidmət göstərildikdə.

Məlumdur ki, müəssisə istehsal etdiyi məhsulu satır, xidmət göstərir və müvafiq pul vəsaiti əldə edir. Bu halda dəyərinin formasının dəyişməsi baş verir. Müəssisə mənfəətin və pul fondlarının yaranmasının əsas mənbəyi olan müvafiq məbləğdə ümumi gəlir əldə edir. Dövlətlə müəssisələr, sahələr, regionlar və ayrı-ayrı vətəndaşlar arasında pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə əlaqədar olaraq yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmuzu maliyyə münasibətlərini təşkil edir.

Maliyyə ancaq müxtəlif pul vəsaitləri fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətləri əhatə edir. Bu pul vəsaitləri fondları mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş fondlara ayrılır. Mərkəzləşdirilmiş pul

fondları müəssisələrin fondlarıdır və onlara daxildir: yığım fondu, istehlak və ehtiyat fondları. Yığım fondunun təşkili mənbələrinin mənfəət, amortizasiya ayrılımları, çıxış edilmiş əsas fondların satışından gəlirlər və s. təşkil edir. Yığım fondunun vəsaitləri kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinə, istehsal fondlarının tamamlanmasına və s. xərclərə istifadə edilir. İstehlak fondu zəruri və izafi məhsulun dəyəri hesabına formalaşır.

Ehtiyat fondu izafi məhsulun dəyəri hesabına təşkil olunur və müvəqqəti baş verən ehtiyaclar həmin fondun vəsaiti hesabına ödənilir.

Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondları dövlət səviyyəsində formalaşdırılır. Onlara müxtəlif hakimiyyət orqanlarının büdcəsi, sosial və iqtisadi təyinatlı büdcədənkənar fondlar daxildir.

Beləliklə, maliyyə – milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi əsasında pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlər sistemidir. Maliyyə dövlətlə müəssisə, təşkilatlar və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin konkret forma və metodlarını özündə əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə münasibətləri hiss ediləcək dərəcədə dəyişikliyə məruz qalır. Belə ki, vergi və qeyri-vergi tədiyələrin artması, dotasiya və subsidiya verilməsi, kommuniya təşkilatları və bankların fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq dövlətin təsərrüfat subyektləri ilə əlaqəsi də genişlənir. Bununla yanaşı heç də bütün pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə daxil deyildir. Maliyyə münasibətləri yalnız pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan pul münasibətlərini əhatə edir.

Şəxsi istehlaka və mübadiləyə xidmət edən pul vəsaitləri maliyyə münasibətləri sisteminə daxil olmur və maliyyəyə aid deyildir. Bunlara aiddir: pərakəndə mal dövriyyəsi, nəqliyyat, kommunal və digər xidmətlərin ödənilməsi, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların arasında alqı-satqı prosesi, hədiyyə və pul vəərəsəliyi aktı. Bunlar ictimai münasibətlərdir və onlar hüququn digər sahələri tərəfindən mülki, inzibati və s. tənzimlənir.

Beləliklə, maliyyənin aşağıdakı əsas əlamətlərini göstərmək olar:

1. Puldan istifadə edilməklə təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri ifadə etməsi. Bu halda pul maliyyənin mövcudluğunun maddi əsası kimi çıxış edir.
2. İqtisadi münasibətlər prosesində təsərrüfat subyektlərinin və dövlətin pul fondlarının yaradılması və istifadəsi həyata keçirilir.

2. Müəssisə maliyyəsinin mahiyyəti, funksiyaları və idarə olunma mexanizmi

Hər bir milli iqtisadiyyatın və onun inkişafının təməlini, əsas həlqəsini müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr təşkil edir. Məhsul istehsalı, müxtəlif işlərin görülməsi, çoxsaylı xidmətlərin göstərilməsi kimi həyatı əhəmiyyətli proseslər, məhz müxtəlif təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasına malik müəssisələrdə baş verir. Təbii ki, bütün sahələrdə olduğu kimi, müəssisələrin də mahiyyəti, məhz bu sahənin fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq qanunvericilik bazası ilə müəyyən edilir.

“Müəssisə - mülkiyyət formasından aslı olmayaraq mövcud qanuna müvafiq olaraq yaradılan və ictimai tələbatın ödənilməsi və mənfəət əldə etmək məqsədilə məhsul istehsal edən, işlər görən və xidmətlər göstərən hüquqi şəxs statusuna malik olan müstəqil təsərrüfat subyektidir”.

Bazar iqtisadiyyatı strukturlarının fəaliyyətinə dair Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 01 yanvar 2010-cu il tarixə ölkəmizdə 13462 kiçik müəssisə, 1165 xarici və müştərək müəssisələr, 2523 fərdi müəssisələr və 6 birja mövcud olmuşdur. Çoxsaylı istehsal-istehlak və xidmət təyinatlı kooperativləri, səhmdar cəmiyyətlərini, firmaları və şirkətləri də bura əlavə etsək, iqtisadiyyatımızda sahibkarlıq subyektlərinin nə dərəcədə geniş və əhatəli olduğunu görürük. Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2010-cu ildə Respublikamızda ümumi daxili məhsulun 90 faizə yaxını qeyri- dövlət sektorunun payına düşür.

Müəssisə özünün əsasnaməsinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin bir, yaxud eyni zamanda bir necə növü ilə məşğul ola bilər. Bu halda, müəssisə sahibkarlıq fəaliyyətinin həm subyekt, həm də obyekt kimi çıxış edir. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin məzmunu istehsalın təşkilindən və məhsul satışından irəli gəlir. Müxtəlif profilli müəssisələrin fəaliyyəti əsasən aşağıdakı üç istiqamət üzrə qurula bilər:

- Natural - əşya xarakteri olan məhsul istehsalı (məsələn, sənayenin hasilat və emal edici sahələri, kənd təsərrüfatı, tikinti məhsulları və s.)
- işlərin görülməsi (sənaye xarakterli işlər, quraşdırılma, layihə axtarış, geoloji-kəşfiyyat, elmi-tədqiqat, yükləmə-boşaltma və s.)
- xidmətlərin göstərilməsi (rabitə, nəqliyyat, məişət, kommunal, və s.)

Aydındır ki, istehsal-ticarət fəaliyyəti prosesində hər bir müəssisə məhsul satan və malalan təşkilatlarla birgə əməkdaşlıq üzrə tərəfdaşları ilə qarşılıqlı təmasda olur, ittifaq və assosiasiyalarda üzv kimi iştirak edir, təsisçi kimi Nizamnamə kapitalının formalaşmasına öz payını verir, banklarla, büdcə təşkilatları ilə, büdcədən kənar fondlarla və digərləri ilə təsərrüfat əlaqələrinə girir. Bu çoxşaxəli maliyyə-təsərrüfat

əlaqələrinin əsasını pul və pulun hərəkəti təşkil edir. Pulun hərəkəti vastəsilə həm satıcının, həm də alıcının maraqları qarşılıqlı şəkildə təmin olunur və hər bir müəssisənin əldə etdiyi gəlir hesabına xüsusi pul fondlarının yaradılmasına iqtisadi zəmin yaranır. Əslində isə iqtisadi kateqoriya kimi, müəssisənin maliyyəsi - pulun hərəkəti vasitəsilə baş verən iqtisadi, maliyyə münasibətlərinin məcmusudur ki, onların nəticəsində də müəssisədə müxtəlif pul fondları yaranır və istifadə edilir. Müəssisənin maliyyə münasibətləri əsasən dörd qrupa bölünür ki, buraya da aşağıdakılar aiddir:

- digər müəssisə və təşkilatlarla;
- müəssisə daxilində;
- yuxarı təşkilatlarla olan münasibətləri əhatə edən sistem daxili (ittifaq daxili, assosiasiyadaxili və s.) maliyyə-sənaye qrupları və holdinq daxili ;
- maliyyə-kredit sistemi ilə, yeni büdcə və büdcədən kənar fondlarla, banklarla, sığorta təşkilatları ilə, birjalarla, müxtəlif fondlarla.

Digər müəssisə və təşkilatlarla münasibətlər özündə malgöndərənlərlə, alıcılarla, tikinti-quraşdırma və nəqliyyat müəssisələri ilə, gömrük orqanları ilə, xarici dövlətlərin təşkilatları ilə əlaqələri əks etdirir. Bu münasibətlər toplusunda pul ödənişləri həcminə görə mütləq çoxluq təşkil edən hazır məhsulun satışı və təsərrüfat məqsədləri üçün xammal, material qiymətlilərinin əldə edilməsi ilə bağlı münasibətlər toplusunu xüsusilə fərqləndirmək lazımdır. Bu qrup maliyyə münasibətləri başlıca rol oynayır, çünki milli gəlir məhz maddi istehsal sferasında yaranır, müəssisələr isə məhsul satışından gəlir və mənfəət əldə edirlər.

Müəssisənin filialları, sexləri və bölmələri arasında, həmçinin fəhlə və qulluqçularla olan münasibətlər müəssisədaxili maliyyə münasibətlərinin əsasını təşkil edir. Müəssisənin struktur bölmələri arasındakı münasibətlər iş və xidmətlərin ödənişi, mənfəətin və dövriyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi və sair əməliyyatlarla bağlıdır. Fəhlə və qulluqçularla münasibətlərin əsasını əmək haqqının, mükafatların, müavinətlərin, səhmlər üzrə dividendlərin, maddi yardımların ödənilməsi, həmçinin istehsalata vurulan ziyanə görə təqsirkardan cərimə alınması, vergilərin tutulması təşkil edir.

Müəssisələrin yuxarı təşkilatlarla (sistem daxili) münasibətləri mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə bağlıdır. İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsi, dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması, idxal əməliyyatlarının, elmi, o cümlədən marketinq tədqiqatlarının maliyyələşdirilməsi məhz bu fondların vəsaiti hesabına tənzimlənir. Pul vəsaitlərinin sistem daxili yenidən bölüşdürülməsi, səfərbərlik xarakterli daşımaqla, müəssisələrin vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə olunmasına xidmət edir. Müəyyən hallarda isə, maliyyə problemlərinin birgə və operativ həlli müxtəlif qruplaşmaların yaranmasına rəvac

verir. Məsələn, ən geniş yayılmış maliyyə-sənaye qrupları, bir qayda olaraq istehsalın inkişafı və dəstəklənməsi, maksimum maliyyə nəticəsinin əldə edilməsi məqsədilə iştirakçıların maliyyə imkanları və səylərin birləşdirilməsi yolu ilə yaradılır. Səylərin əlaqələndirilməsi mərkəzləşdirilmiş fondlardan ayırmalar edilməsi, bir-birinə kommersiya krediti verilməsi və maliyyə yardımı göstərilməsi şəklində ola bilər. Bu hal holdinq şəraitində müəssisələrarası münasibətlərə də aiddir.

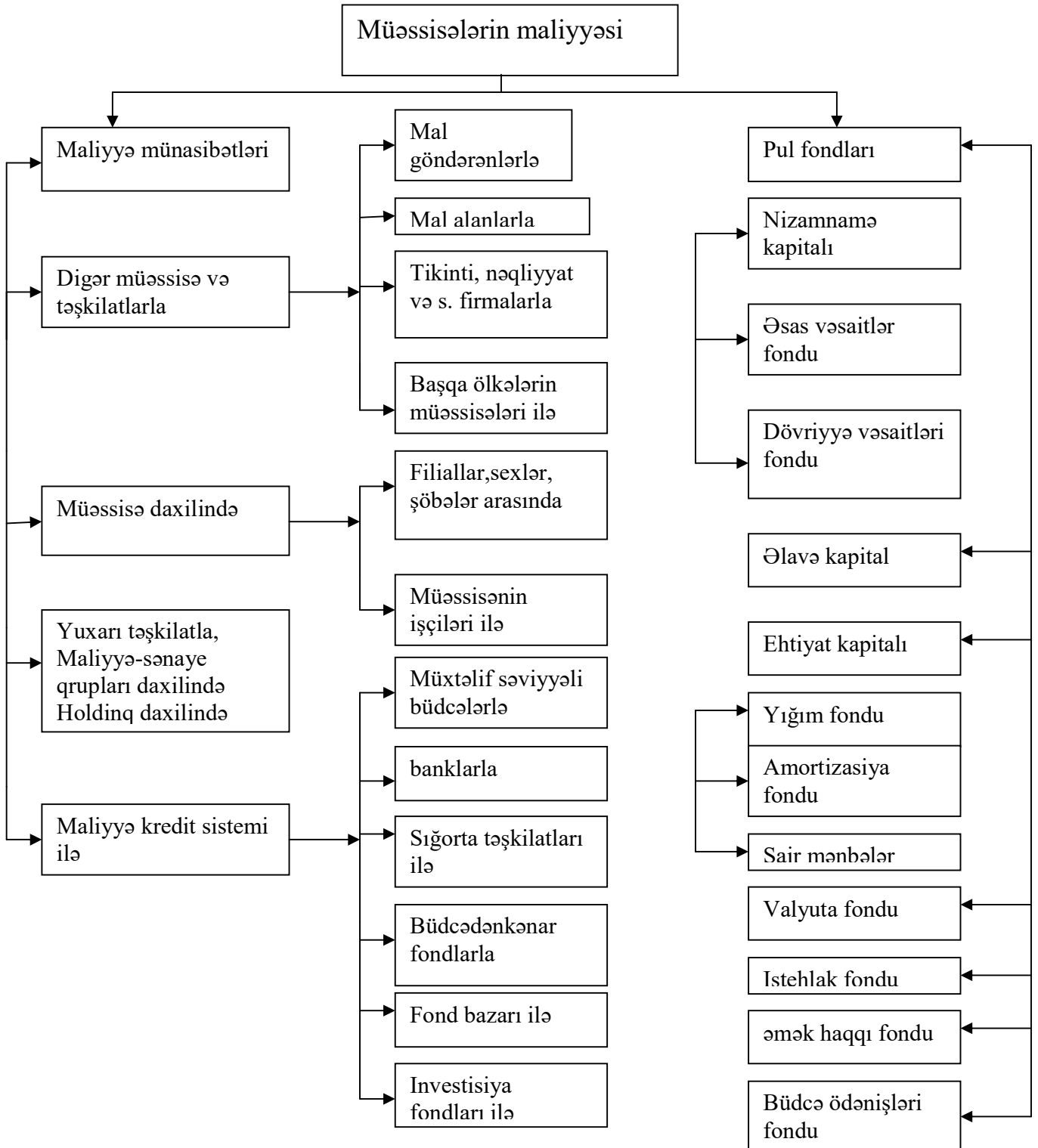
Müəssisələrin maliyyə münasibətlərinin aparıcı qollarından birini də onların maliyyə-kredit təşkilatları və sistemi ilə münasibətləri təşkil edir. Bu sırada, ilk öncə müəssisənin müxtəlif səviyyəli büdcələrə və büdcədənkənar fondlarla vergi və məcburi ayırmaların köçürülməsi, müxtəlif məqsədli kreditlər əldə etməsi ilə bağlı olan münasibətləri qeyd etmək olar. O cümlədən, maliyyə sisteminin sığorta təşkilatları ilə münasibətləri sosial və tibbi sığortaya vəsait köçürmələrindən və habelə müəssisənin əmlakının sığortalanmasından, sığorta ödənişləri almaqdan ibarətdir.

Müəssisələrin banklarla maliyyə münasibətləri nağdsız hesablaşmaların təşkili, qısamüddətli və uzunmüddətli kreditin alınması və ödənilməsi əməliyyatlarında təzahür edir. Nağdsız hesablaşmaların təşkili müəssisələrin maliyyə vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Kredit müəssisəsinin dövriyyə vəsaitlərinin formalaşmasının, istehsalın genişləndirilməsinin, buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının mənbəyi olmaqla, onun rəqləşdiğı müvəqqəti maliyyə çətinliklərinin aradan qaldırılmasına köməklik edir. Hazırda banklar müəssisələrə lizinq, faktoring, forfeytinq, trast kimi qeyri-ənənvi xidmətlər də göstərirlər. Müəssisənin fond bazarı ilə maliyyə münasibətləri qiymətli kağızlar üzrə əməliyyatlar vasitəsilə qurulur. Hələlik fond bazarı Azərbaycanda kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Ümumilikdə isə müəssisələrin maliyyəsi maddi istehsal və istehlak sferalarında bütün maliyyə münasibətlərini əhatə etdiyinə görə ümumi maliyyə sisteminin əsas tərkib hissəsini və maddi bazasını təşkil edir. Bu münasibətlər müxtəlif istiqamətləri əhatə edir ki, bunu da şəkil 1.- dən daha aydın görmək mümkündür.

Bütün bunlarla yanaşı, müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin başlıca cəhəti pul fondlarının formalaşdırılması və istifadəsidir. Onların vasitəsilə təsərrüfat fəaliyyətinin, eləcə də geniş təkrar istehsalın zəruri pul vəsaiti ilə təminatı, elmi- texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsi, yeni texnika-texnologiyanın mənimsənilməsi və tətbiqi, iqtisadi həvəsləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi baş verir.

Beləliklə, müəssisənin maliyyəsi təsərrüfatçılıq subyektiləndə gəlirlərin və yığımların yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi proseslərində baş verən pul münasibətlərinin məcmusunu ifadə edir. Müəssisə maliyyəsinin məzmununu onun yerinə yetirdiyi funksiyalar ifadə edir. Maliyyənin funksiyaları dedikdə, iqtisadi

kateqoriya kimi onun fəaliyyət dairəsi nəzərdə tutulur. Müəssisə maliyyəsi mikroiqtsadi səviyyədə ümumdövlət maliyyəsinə xas olan bölüşdürücü və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Bildiyimiz kimi bölgü istehsalla istehlak arasında əlaqələndirici həlqədir və maddi istehsalda ümumi daxili məhsul və milli gəlirin bölüşdürülməsi maliyyə vasitəsilə baş verir.

Şəkill.1. Müəssisələrin maliyyə münasibətlərinin istiqamətləri

Müəssisə maliyyəsinin bölüşdürücü funksiyası vasitəsilə satışdan daxil olan pul vəsaitləri xammal-material xərclərinin, əmək haqqının, enerji daşıyıcılarının və başqa zəruri xərclərin ödənilməsinə və ümumi gəlirin yaranmasına yönəldilir. Sonuncunun bir hissəsi büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ödənilir, qalan hissəsi isə müəssisənin sərəncamında qalmaqla iqtisadi həvəsləndirmə fondlarının formalaşmasında iştirak edir.

Beləliklə, müəssisə maliyyəsinin bölüşdürücü funksiyası vasitəsilə gəlirlərin və yığımların bölüşdürülməsi nəticəsində həm ayrı ayrılıqda təsərrüfat subyektlərinin, həm də bütövlükdə dövlətin mənafeyi təmin edilir.

Müəssisə maliyyəsinin ikinci funksiyası nəzarətdir ki, bu funksiya da bölüşdürücü funksiya ilə sıx əlaqədədir. Nəzarət funksiyası müəssisə səviyyəsində ümumi daxiliməhsul və milli gəlirin istehsalı və bölgüsünün optimal rejiminin tətbiq olunmasına kömək edir. Nəzarət funksiyasının obyektlərinə əsasən aşağıdakılar daxildir:

- məhsul istehsalı və satış xərclərini uçotu,
- gəlirlərin və pul fondlarının formalaşması,
- gəlirlərin bölüşdürülməsi və istifadəsi.

Maliyyə vasitəsilə müəssisələrdə qənaət rejiminə əməl olunması, mal-material, pul və əmək ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi üzərində nəzarət aparılır. Müəssisə ilə baş idarə, maliyyə kredit orqanları, malalan və satan arasındakı maliyyə münasibətləri də nəzarət funksiyasının obyektlərinə daxildir. Bölüşdürücü funksiya müəssisədə arası kəsilmədən təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin aparılmasına şərait yaradırsa, nəzarət funksiyası müəssisənin fəaliyyətindəki nöqsanlar və çatışmamazlıqları vaxtında aşkar edib onların aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görməyə imkan verir.

Qeyd edilən funksiyaların tələb edilən səviyyədə səmərəli icrası üçün müvafiq mexanizmin olması vacibdir. Başqa sözlə desək, müəssisə maliyyəsini idarə etmək məqsədilə iqtisadi vasitələrdən istifadə etməklə və hər bir təşkilatın özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla maliyyə mexanizmini tətbiq etmək olar. Maliyyə mexanizmi dedikdə isə, müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi sistemi nəzərdə tutulur ki, onun da əsas hədəfi istehsalın son nəticələrinə müsbət təsir edərək maliyyə münasibətlərini daim təkmilləşdirmək və zəruri olan pul vəsaitləri fondlarını yaratmaqdır.

Ümumi maliyyə mexanizmi sistemində müəssisənin maliyyə mexanizmi xüsusi yer tutur. Bu maddi nemətlər istehsalı sferasının maliyyəsinin aparıcı rolu ilə izah olunur və ona olan yüksək tələb də məhz elə buradan irəli gəlir. Müəssisələrin maliyyə mexanizmi bu təşkilatlarda və onların pul fondlarının formalaşması zamanı meydana çıxan maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinə və idarə olunmasına bilavasitə xidmət edir.

Beləliklə, əgər maliyyə insanların iradəsindən aslı olmayaraq mövcud olan obyektiv iqtisadi kateqoriyadırsa, maliyyə mexanizmi də bir qrup mütəxəssisin məqsədyönlü fəaliyyəti vasitəsilə maliyyənin idarə edilməsinə xidmət edir. O, bir tərəfdən obyektivdir, çünki obyektiv iqtisadi qanunların tələblərinə uyğun olaraq qurulur, digər tərəfdən subyektiv xarakter daşıyır, çünki iqtisadi inkişafın bu və ya digər mərhələsində qarşıya qoyulmuş hər hansı bir vəzifəni təsərrüfatçılığın müxtəlif üsullarının tətbiqi ilə həll edilməsinin əsas parametrləri dövlət tərəfindən tənzimlənir. Maliyyə münasibətlərinin qarşılıqlı faydalı təması üçün təşkilinə maliyyə kateqoriyalarından (mənfəət, vergilər, kredit, dövrüyyə vəsaitləri, amortizasiya, nağdsız hesablaşmalar), normativlərdən (rentabellik, büdcə ödəmələri) müxtəlif saylı situmullardan, sanksiyalardan və digər maliyyə alətlərindən istifadə etməklə nail olurlar.

Müəssisələrin maliyyə mexanizmi öz funksiyalarını və onların qarşılıqlı əlaqəsini daha ətalətli, daha səmərəli reallaşmasına zəmin yaratmalıdır. Hər şeydən əvvəl müəssisələrin idarə edilməsinin maliyyə mexanizmi vasitəsilə onların zəruri pul vəsaitləri ilə təmin olunmasına nail olunur. Bu halda ən başlıca şərt odur ki, müəssisələrin pul vəsaitlərinin mənbəyi onların əldə etdikləri gəlir olsun və bu gəlir hesabına bütün xərclər ödənsin. Əlavə pul vəsaitlərinə ehtiyac duyulduqda isə kreditdən istifadə etmək olar.

Araşdırmalar göstərir ki, ümumiyyətlə müəssisələr vahid bir sistem olaraq iki alt sistemdən ibarətdir: idarə edən və idarə olunan. İdarə edən alt sistem adətən bir necə şöbədən ibarət olur: texniki, kommersiya, istehsalat, maliyyə, mühasibatlıq və s. İdarə olunan alt sistem yeni təsərrüfatçılıq fəaliyyəti, bir qayda olaraq istehsalat bölmələri kimi təmsil olunur və aşağıdakı elementlərlə səciyyələnir:

- istehsalın texniki silahlanması;
- istehsalın təşkili;
- əməyin təşkili;
- işçilər arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin formalaşması;
- xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili;
- kollektivin işçilərinin sosial şəraitinin təmin olunması;
- təbiətdən maksimum istifadənin təşkili.

Maliyyə mexanizminin elementləri bunlardır:

- maliyyənin idarə olunması obyekt kimi maliyyə münasibətləri;
- maliyyə alətləri;
- maliyyə metodları;
- maliyyənin idarə olunmasının hüquqi informasiya –metodiki təminatı.

Qeyd edildiyi kimi, maliyyə münasibətləri investisiya, kredit, vergiqoyma maliyyə vasitələri sistemi, sığorta və s. deməkdir. Maliyyə alətləri isə, idarədən sistemin əlində toplanmış maliyyə göstəriciləridir ki, onların vasitəsilə müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə təsir etmək olar. Bunlara mənfəət, gəlir, maliyyə sanksiyaları, qiymət, dividendlər, faizlər, əmək haqqı vergilər və s. aiddir. Maliyyə metodları dedikdə, maliyyə uçotu, maliyyə təhlili, maliyyə planlaşdırılması, maliyyə tənzimlənməsi, maliyyə nəzarəti nəzərdə tutulur.

Aydındır ki, hər bir kommertiya müəssisəsinin məqsədi mənfəət əldə etmək üçün məhsul istehsalıdır. Kommertiya müəssisəsindən fərqli olaraq, qeyri-kommertiya təşkilatlarının qarşısında belə bir məqsəd durmur. Bütün hallarda isə müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti üç mərhələdən ibarətdir: informasiyanın toplanması, onun təhlili və qərarların qəbul edilməsi. Öz növbəsində qərarların qəbul edilməsi də üç mərhələyə bölünür: proqnozlaşdırma (planlaşdırma), tənzimlənmə (operativ idarəetmə) və nəzarət (təftiş və audit).

Təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq isə müəssisənin fəaliyyətində maliyyə idarəetməsinin rolu müəyyən məqsədlərə görə müəyyən olunur. Bu baxımdan maliyyə idarə etməsinin ən əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- mənfəətin maksimallaşdırılması;
- böyümək;
- davamlılıq;
- müəssisənin dəyərinin artırılması.

Müəssisələr üçün bu məqsədlərin hamısı əhəmiyyətlidir. Bəs hansı məqsəd müəssisələrdə maliyyə idarə etməsinin rolunu təmin edən ən birinci vasitə sayılır?

Son dövrlərdə bəzi alimlər iddia edirlər ki, maliyyə idarə edilməsinin birinci məqsədi mənfəətin maksimallaşdırılmasıdır. Amma bir çox böyük müəssisələrin iflas etməsinin səbəbi araşdırılaraq məlum olmuşdur ki, maliyyə idarə etməsinin birinci məqsədi mənfəətin maksimallaşdırılması olmalı deyil, çünki belə halda da o, müəssisənin davamlılığına zəmin yaratmır. Belə ki, əldə olunmuş mənfəət çox böyük riskli ola bilər, yaxud da müəssisə həmin mənfəəti əldə etmək üçün maliyyə idarəçisinin razılaşdığı şərtlər müəssisəni sonradan risk qarşısında qoya bilər. Səhm-

ləri satarıq mənfiəti maksimallaşdırmaq olar, amma bu hec də müəssisənin iqtisadi gücünün göstəricisi deyil. Həm də bu zaman bir səhmə düşən mənfiət azalacaqdır. Bəzən isə bir səhmə düşən mənfiətin artması mənfiətin maksimallaşdırılması ilə eyni hesab edilsə də təkbaşına maliyyə idarə etməsinin məqsədi kimi kifayət etmir.

Maliyyə idarə etməsinin müəssisənin fəaliyyətində əhəmiyyətli rollarından biri fəaliyyətin davamlılığının təmin edilməsidir. Bu müəssisə uzun müddət fəaliyyətini davam etdirirsə bu, o deməkdir ki, müəssisə rentabelli işləyir və müəssisənin müəyyən qədər müştərisi var. Bu, eyni zamanda, müəssisənin gördüyü iş və xidmətin, istehsal etdiyi məhsulun davamlı istehlakçısının olması üçün də zəmindir. İstehlakçılarda uzun müddət fəaliyyət göstərən müəssisənin məhsullarına üstünlük verirlər. Fəaliyyətin davamlılığı müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi üçün məqsəddir, amma birinci məqsəd sayıla bilməz.

Maliyyə idarə edilməsinin ən əsas rolu müəssisənin dəyərinin artırılmasından ibarətdir. Bu, səhmdarlar üçün səhm vahidinin qiymətinin artması deməkdir. Müəssisənin real dəyəri bütün səhmlərin qiymətinin cəminə bərabərdir. Dolayısı ilə müəssisənin artan ümumi dəyərini səhmlərin sayına böldükdə səhm vahidinin qiyməti də yüksək olacaqdır. Alınan qiymət səhmin real qiymətini təşkil edəcəkdir. Nominal qiymət isə real qiymətdən yuxarı və ya aşağı ola bilər. Nominal qiymət səhmin bazar qiymətini təşkil edir. Bazar qiyməti isə tələb-təklif amili başda olmaqla, müəssisənin investisiya qoyuluşu, maliyyələşdirmə, maliyyə idarə edilməsi siyasətinin nəticəsi olaraq yaranır. Səhmlərin qiyməti aşağıdakı amillərin təsirindən əmələ gəlir:

- səhm vahidinə düşən indiki və gələcəkdə gözlənilən gəlir;
- bu gəlirin riski, gəlirin əldə olunma zamanı və gəlirin davamlılığı;
- müəssisənin qiymətli kağızlarla fəaliyyəti siyasəti.

3. Müəssisə maliyyəsinin təşkilinin nəzəri əsasları

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətində maliyyə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyənin xüsusiyyəti ondadır ki, o, həmişə pul formasında çıxış edir. O, bölüşdürücü xarakterdə olub, maddi istehsal sahələrində təsərrüfat subyektlərinin, dövlətin və qeyri-istehsal sahəsi iştirakçılarının gəlirlərinin və yığımlarının formalaşmasını və istifadəsini əks etdirir.

Konkret təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan pul vəsaitləri müəssisənin maliyyə resurslarını təşkil edir və onun gəlirlərinin əmələ gəlməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesini əks etdirir.

Maliyyə-pul fondlarının yaranması və istifadə edilməsini ifadə edən pul münasibətləri sistemidir. İstehsal-kommersiya müəssisələrində maliyyə münasibətləri təsərrüfat fəaliyyətinin əsasları ilə birbaşa bağlı olan aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur və bu prinsiplər əsasında müəssisənin maliyyəsi təşkil olunur. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- maliyyə -təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində müstəqillik;
- özünümaliyyələşdirmə;
- işin nəticəsinə maraqlılıq;
- işin nəticələri üçün məsuliyyət;
- maliyyə ehtiyatlarının yaradılması;
- vəsaitlərin xüsusi və borc alınmış vəsaitlərə bölünməsi;
- büdcə, büdcədən kənar və dövlət fondlarına birinci növbəli ayırmalar;
- müəssisənin fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti.

Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində müstəqillik prinsipi başqa sahələrdə olduğu kimi maliyyə sahəsində də, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin çəkdiyi bütün məsrəflərin, maliyyələşdirmə mənbələrinin, pul vəsaitlərinin sərfəli qoyuluşu istiqamətlərinin sərbəst halda öz təşəbbüsü ilə müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Bazar münasibətləri müəssisənin maliyyə müstəqilliyini daha da genişləndirir. İndi respublikamızda bütün müəssisələr əlavə mənfəət əldə etmək məqsədilə qısa və uzunmüddətli investisiyanı həyata keçirmək üçün digər təsərrüfat subyektlərinin qiymətli kağızlarını almaq, onların nizamnamə kapitalının formalaşmasında iştirak etmək, pul vəsaitlərini kommersiya banklarının depozit hesabında saxlamaq və bu kimi tədbirlərə əl atmaq və daha çox mənfəət qazanıb öz iqtisadi güclərini artırmaq imkanını əldə etmişlər.

Lakin müəssisələrin təsərrüfat müstəqilliyindən danışarkən, bu anlayışı mütləq-ləşdirmək olmaz və onların fəaliyyətinin müəyyən seqmentlərinin dövlət tərəfindən

iqtisadi alətlər vasitəsilə tənzimlənməsi və dəstəklənməsini, işdə müəyyən nəzarətin həyata keçirilməsi labüdlüyünü inkar etmək səhv olardı. Bunu müəssisələrin mövcud qanunlara uyğun olaraq vergi ödəmələri və büdcədən kənar fondların yaradılmasında fəal iştirakı ilə təsdiq etmək olar.

Özünümaliyyələşdirmə prinsipinin həyata keçirilməsi kommərsiya fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biri olmaqla, təsərrüfat subyektlərinin rəqabətqabiliyyətli olmasını təmin edir. Bu prinsip müəssisələrin istehsal etdikləri və satdıqları məhsulun, göstərdikləri xidmətlərin xərclərinin öz vəsaiti hesabına ödənilməsini, investisiya üçün xüsusi pul vəsaitlərindən, lazım gəldikdə bank və kommərsiya kreditlərindən istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində mənfəət əldə edə bilməyən, lakin istehlakçılar üçün zəruri məhsul buraxan və xidmət göstərən bəzi müəssisələr müəyyən şərtlər əsasında büdcədən qismən maliyyələşə bilər.

İşin nəticəsinə maraqlılıq prinsipi istehsal-kommərsiya fəaliyyətinin əsası olmaqla təsərrüfat subyektlərinin mütləq müəyyən məbləğdə mənfəətlə işləməsini nəzərdə tutur. Həmin prinsip istər müəssisə və təşkilatlar üçün, istərsə də onların ayrı-ayrı işçiləri üçün vacib şərtədir. Onun həyata keçirilməsi münasib əmək haqqı alınmasını, dövlətin optimal vergi siyasəti yürütməsini, xalis gəlirin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış nisbətə istehlakı ilə yığım arasında bölüşdürülməsini tələb edir.

İşin nəticələri üçün məsuliyyət prinsipi özünün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müsbət nəticələnməsi üçün bütün işçilərin müəyyən məsuliyyət sistemində təbə olması zəruriyyəti şəklində təzahür edir. Bu prinsipin xüsusiyyəti maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində maliyyə metodlarının müxtəlif təsərrüfatdaxili subyektlərdə fərqli olmasından ibarətdir. Bu fərqlərə təsərrüfat subyektləri tərəfindən müqavilə şərtlərinin pozulmasını, qısamüddətli və uzunmüddətli ssusda borclarının vaxtında qaytarılmasını, veksellərin mövcud şərtlər lə uyğun qaydada ödənilməsini, vergi qanunvericiliyinin və sairə görə peniyalar, cərimələr ödəməyə məcbur edilməsini səmərəsiz fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə qarşı müflisləşmə qaydasının tətbiq edilməsi kimi tənbeh tədbirlərinə əl atmasını aid etmək olar. Müəssisə rəhbərləri üçün maddi məsuliyyət prinsipinin pozulması cərimə sisteminin tətbiq edilməsinə, ayrı-ayrı işçilərin həmin məsulliyəti pozması isə onların müvafiq şəkildə cərimə olunmasına, mükafatdan məhrum edilməsinə, yaxud zay məhsul istehsal etdikdə işdən çıxarılmasına və yaxud ziyanın ödənilməsinə gətirib çıxara bilər.

Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması prinsipi sahibkarlıq fəaliyyətini çox vaxt müşaiət edən risklə əlaqədar müəyyən maliyyə ehtiyatlarının və başqa oxşar fondların yaradılması zəruriyyətini ön plana çəkir. Əsas prinsipi daimi rəqabət, müəyyən şərt və

tapşırıqları uduzmaq təhlükəsi olan bazar münasibətləri sahibkarın öz işlərini şəxsi təşəbbüsü, qabiliyyəti və riski əsasında görməni nəzərdə tutur. Bu çür təsərrüfat subyektinin müəyyən maliyyə ehtiyatlarının olub-olmaması onun gələcək iqtisadi taleyi üçün əlverişli rol oynaya bilər.

Bundan əlavə, mütərəqqi pul vəsaitinə malik olan təsərrüfat subyektləri mövcud inflyasiya şəraitində risk edərək öz pulunu daha yüksək mənfəət verə bilən depozit-əmanət və yaxud qiymətli kağızlar şəklində yerləşdirmək hüququndan istifadə etməyə çalışır. Bu halda həm də istehsal proqramlarının həyat keçirilməsində müəyyən şərtlər buraxa bilərki, bu da xeyli ziyanla nəticələnir.

Bütün bu risklər nəticəsində işgüzarlıq fəaliyyətinin ciddi pozulmaması üçün müəyyən ehtiyatların olması iqtisadi cəhətdən zəruridir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən həmin prinsiplər açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətlərdə həyata keçirilir. Ümumi qaydada əsasən ehtiyat fondunun kəmiyyəti ödənilmiş nizamnamə kapitalının 15%-indən az, lakin vergi ödənilən mənfəətin 50 %-indən çox olmamalıdır.

Maliyyə ehtiyatlarını öz təşəbbüsü ilə digər təşkilatı-hüquqi və mülkiyyət formalarına əsaslanan təsərrüfat subyektləri də yarada bilər. Lakin bunun xalis gəlirdən, həm də büdcəyə vergi və başqa ödəmələri köcürdükdən sonra etmək lazımdır. Bununla bərabər, maliyyə ehtiyatlarına və bu kimi başqa fondlara köçürülən pul vəsaitlərini onların əlavə gəlir gətirmələri üçün bankların depozit hesabında, yaxud başqa bir likvidlik formasında saxlamaq daha məqsədəuyğundur.

Müəssisənin fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki onun səmərəli qurulmasından müəssisənin maliyyə nəticələri çox aslıdır. Müəssisənin maliyyə xidmətləri biznes-planın icrasına, eləcə də xüsusi və borc kapitallarının təyinatı üzrə istifadəsinə daim nəzarət edilir. Nəzarət-təhlil funksiyasının həyata keçirilməsində maliyyə işçilərinə mühasibatlıq çox kömək edir. Bununla da smetaların tərtib edilməsinin dürüstlüyü, kapital xərclərinin ödənilməsinin haqq-hesabı yoxlanılır, bütün hesabat növləri tərtib edilir, maliyyə və plan intizamına əməl olunması prosesinə nəzarət edilir.

İstehsal-kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin maliyyəsinin təşkilinin yuxarıda sadalanan prinsiplərini hər bir konkret iqtisadi şəraitdə həyata keçirmək üçün cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin və istehsal münasibətlərinin mövcud səviyyəsinə uyğun gələn formaları və metodları düzgün seçərək tətbiq etmək lazımdır, çünki bu prinsiplər daim inkişafda və təkmilləşdirməkdə olur

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin müvafiq maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri ilkin kapitaldır. İlkin kapital müəssisənin təsisçilərinin payları hesabına formalaşır və nizamnamə kapitalı formasını alır.

Nizamnamə kapitalının əmələ gəlməsi üsulları müəssisənin təşkilati-hüquqi formalarından asılıdır. Nizamnamə kapitlanın vəsaiti əsas fondların əldə edilməsinə və normal istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan ölçülərdə dövriyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönlədir. O, həmçinin lisenziyaların, patentlərin, nou-hauların və s. alınması üçün sərf oluna bilər.

İstehsala qoyulmuş ilkin kapital satılmış məhsulun qiymətində ifadə olunmuş dəyəri yaradır. Məhsul satıldıqdan sonra o, pul formasını – mədaxil (satış pulu) formasını alır. Lakin mədaxil məhsulun istehsalına sərf olunmuş vəsaitlərin ödənilməsi, müəssisənin pul fondlarının və maliyyə nəticələrinin formalaşması mənbəyi olsa da hələ gəlir deyildir. İstifadə prosesində mədaxil keyfiyyətə müxtəlif tərkib hissələrinə bölünür. Mədaxildən istifadənin istiqamətlərindən biri amortizasiya fondudur. Amortizasiya fondu əsas istahsal fondlarının qeyri-maddi aktivlərin aşınması, pul formasını aldıqdan sonra isə amortizasiya ayırmaları şəklində təşkil olunur. Bu fondun əmələ gəlməsinin vacib şərti istehsal olunmuş malların istehlakçılara satılması və mədaxilin olmasıdır.

Müəssisə əmtəə yaradarkən xammalı, materialları, satın alınmış komplektləşdirici məmulatları və yarımfabrikatları sərf edir. Onların dəyəri digər maddi məsrəflərə, əsas istehsal fondlarının aşınması və işçilərin əmək haqqı ilə yanaşı məhsulun istehsalı üçün müəssisənin xərclərini təşkil edir və maya dəyəri formasını alır. Satış pulu daxil olana qədər bu xərclər müəssisənin dövriyyə vəsaitləri hesabına maliyyələşir. Məhsul satıldıqdan sonra mədaxil hesabına dövriyyə vəsaitləri bərpa edilir, məhsulun istehsalı üzrə müəssisənin xərcləri isə ödənilir.

Xərclərin maya dəyəri şəklində xüsusiləşməsi məhsulun satışından əldə edilən mədaxili istehsal xərcləri ilə müqayisə etməyə imkan verir. Məhsul istehsalı üçün vəsaitin investisiyalaşdırılmasının mahiyyəti xalis gəlirin əldə edilməsidir və əgər mədaxil maya dəyərindən çox olarsa, onda müəssisə onu mənfəət şəklində alır.

Həm mənfəət, həm də amortizasiya ayırmaları istehsala qoyulmuş vəsaitlərin dövrünün nəticəsidir və müəssisənin xüsusi maliyyə resursları adlanır. Bu resurslardan müəssisə müstəqil şəkildə istifadə edir. Müəssisənin mənfəəti isə bütünlükdə onun sərəncamında qalmır və bir hissəsi vergilər şəklində büdcəyə daxil olur. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət onun tələbatlarının maliyyələşdirilməsinin başlıca mənbəyidir. Bu tələbatlar yığma və istehlaka bölünür. Məhz mənfəətin yığma və istehlaka bölünməsi müəssisənin inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Yığma yönəldilən vəsaitlər (amortizasiya ayırmaları və mənfəətin bir hissəsi) müəssisənin istehsal və elmi-texniki inkişafı üçün istifadə olunan pul vəsaitlərini təşkil edir. Bunun əsasında maliyyə aktivləri (qiymətli kağızların alınması, başqa

müəssisələrdə payçı kimi iştirak və s.) formalaşır. Mənfəətin digər hissəsi müəssisənin sosial inkişafına, o cümlədən istehlaka yönəldilir. Xüsusi vəsaitlərdən əlavə müəssisə borc alınmış maliyyə resurslarını - uzunmüddətli bank kreditləri, başqa müəssisələrin vəsaitləri, istiqrazları – cəlb edir. Borc alınmış vəsaitlərin geri qaytarılmasının (ödənilməsinin) mənbəyi də müəssisənin mənfəətidir.

Müəssisənin pul vəsaitlərinin investisiyalaşdırılması istiqamətləri həm məhsul (iş və xidmət) istehsalı üzrə müəssisə fəaliyyətinin əsas növləri, həm də xalis maliyyə qoyuluşları ilə əlaqədardır. Əlavə gəlir əldə etmək üçün müəssisələrin və dövlətin qiymətli kağızlarını ala bilər, yeni yaradılan müəssisələrin və bankların nizamnamə fonduna vəsait qoya bilər. Müəssisənin müvəqqəti sərbəst vəsaitləri bankda depozit hesabına qoyula bilər.

Özlərinə məxsus olan pul vəsaitindən istifadə edərkən müəssisələr cəmiyyət və dövlət qarşısındakı öhdəliklərdən tam azad ola bilməzlər. Təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bütün müəssisələr büdcədənkənar sosial fondların və müxtəlif səviyyəli büdcə gəlirlərinin formalaşmasında iştirak edirlər.

Müəssisənin maliyyə sisteminin təsirliliyi hər şeydən əvvəl onun dəqiq və nizamlı işi ilə, eləcə də maliyyə xidmətinin fəaliyyətinin təşkili ilə müəyyən edilir.

Maliyyə xidməti aşağıdakı mühüm vəzifələri yerinə yetirir:

- istehsal, banklar, malgöndərənlər, əmək haqqının ödənilməsi üzrə işçilər qarşısındakı maliyyə öhdəliklərinin və digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsi;
- müəssisənin və onun tərkibinə daxil olan struktur vahidlərin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin vaxtında və keyfiyyətli təhlilinin həyata keçirilməsi, mənfəətin artırılması və istehsalın rentabelliğinin yüksəldilməsi yollarının axtarılması;
- istehsal fondlarından və kapital qoyuluşlarından daha səmərəli istifadə olunmasına yardım göstərilməsi;
- maliyyə resurslarından düzgün istifadə olunmasına və dövriyyə vəsaitlərinin dövr etməsinin sürətləndirilməsinə nəzarət edilməsi.

Bazar münasibətləri və müəssisənin tam sərbəstliyi şəraitində maliyyənin təşkili, hər şeydən əvvəl müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulur. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında məqsəd müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsinin elə səmərəli sisteminin qurulmasıdır ki, qarşıda duran strateji və taktiki vəzifələrin yerinə yetirilməsinə bilavasitə əlverişli şərait yaratmaq mümkün olsun. Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında bir sıra funksional struktur bölmələri iştirak edir.

Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənməsinin strateji vəzifələri aşağıdakılar hesab olunur:

- Müəssisənin mənfəətinin maksimumlaşdırılması
- Müəssisənin kapitalının strukturunun optimallaşdırılması və onun maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi
- Mülkiyyətçilər, investirlər və kreditrlər üçün müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin “şəffaflığına” nail olunması
- Müəssisənin investisiya qoyuluşu üçün cazibədarlığının təmin edilməsi
- Müəssisənin idarə edilməsinin səmərəli mexanizminin qurulması
- Maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunmasının bazar mexanizmlərindən istifadə edilməsi

Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasının əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- a) müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili
- b) uçot və vergi siyasətinin müəyyən edilməsi
- c) müəssisənin kredit siyasətinin işlənilib hazırlanması
- d) dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması
- e) istehsal xərclərinin idarə olunması, o cümlədən amortizasiya siyasətinin seçilməsi
- f) mənfəətin bölgüsü və istifadəsi siyasətinin seçilməsi.

Müəssisənin iqtisadi imkanı baxımından- həm onun əmlakı, həm də maliyyə vəziyyəti mövqeyindən-xarakterizə etmək olar. Təsərrüfat fəaliyyətinin qeyd edilən tərəfləri sıx qarşılıqlı əlaqədədir: əmlakın qeyri- səmərəli sektoru, onun keyfiyyətsiz tərkibi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxarır və əksinə. Buna görə müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması onun maliyyə - iqtisadi vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsindən başlanır. Belə təhlil qiymətləndirmə isə müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini əks etdirən bir sıra göstəricilərin köməyi ilə həyata keçirilir.

Müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün onların sərəncamında olan əsas fondların dəyəri, əsas fondların aktiv hissəsinin payı, əsas fondların köhnəlmə, yeniləşmə, sıradan çıxma əmsalları və s. bu kimi göstəricilərdən istifadə olunur.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyi maliyyə resurslarının aktivlərə məqsədəuyğun və düzgün qoyuluşundan əhəmiyyətli dərəcədə aslıdır. Aktivlər isə təbiəti etibarilə dinamikdir, müəssisənin fəaliyyəti prosesində həm aktivlərin miqdarı, həm də onların strukuru daim dəyişikliklərə məruz qalır. Uzunmüddətli perspektiv baxımından müəssisənin maliyyə vəziyyəti vəsaitlərin mənbələrinin strukuru, müəssisənin kənar investirlərdən və kreditrlərdən asılıq dərəcəsi və s. ilə xarak-

terizə olunur. Müəssisənin xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitləri arasındakı nisbət üçün qəbul olunmuş vahid normativ yoxdur. Lakin belə bir geniş yayılmış fikir var ki, müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin payı 60%-dən çox olmalıdır.

Vəsaitlərin dövriyyəsi baxımından istənilən müəssisənin fəaliyyəti özündə dövriyyə vəsaitlərinin bir növünün digərinə faizsiz çevrilməsi prosesini əks etdirir.

..... PV → XM → Bİ → HM → HV → BV → ..

Burada, PV- pul vəsaitləri, XM- anbarda olan xammal və material, Bİ- bitməmiş istehsal, HM- hazır məhsul, HV- hesablaşmalarda olan vəsaitlərdir.

Deməli, müəssisənin cari təsərrüfat – maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyini əməliyyat tsiklinin uzunluğuna əsasən qiymətləndirmək olar. Əməliyyat tsiklinin uzunluğu isə müxtəlif növ aktivlərdə olan vəsaitlərin dövretmə sürətindən asılıdır. Dövriyyə sürətinin artması onlardan istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənməsində və maliyyə planlaşdırılmasında dövriyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi mühüm rol oynayır.

Nəticə

Hər bir müəssisənin rentabelli fəaliyyətinin əsasında onun maliyyə təminatı dayanır. Zəruri maliyyə təminatını ödəmədən, qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə nail olmaq qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, hər bir təsərrüfat subyektinin başlıca vəzifəsi lazımi maliyyə vəsaitlərini cəlb etməkdən ibarətdir;

Təcrübə sübut edir ki, maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi nə qədər zəruridirsə, bu vəsaitlərin səmərəli idarə olunması da bir o qədər vacibdir. Ona görə də, vəsaitlərin əldə edilməsi və səmərəli idarə olunması məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşılması daha məqsədəuyğundur.

Məlum olduğu kimi müəssisə maliyyəsinin əsasını müəssisənin öz vəsaitləri və müxtəlif istiqamətlərdən cəlb olunmuş kreditlər təşkil edir. Ona görə də, maliyyənin təşkilində hər iki istiqamətə diqqətlə yanaşılması vacibdir. Birinci istiqamət müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqədardırsa, ikinci istiqamət müəssisədaxili amillərlə yanaşı, bir sıra xarici mühit amillərindən də asılıdır.

Maliyyənin təşkili əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə yanaşı, həm də onun səmərəli idarə olunmasını əhatə etdiyi üçün vəsaitlərin cəlb edilməsi, müəssisənin idarə olunması, vəsaitlərdən səmərəli istifadə və s. kimi məsələlərə kompleks yanaşılması daha əlverişli hesab edilir.

Maliyyənin təşkilində vacib amillərdən biri də maliyyə və ya investisiya mühitidir. Müəssisə, mövcud qanunvericilik çərçivəsində bu mühiti maksimum şəkildə əlverişli vəziyyətdə formalaşdırmalıdır. Bu, həm mövcud resurslardan daha səmərəli istifadəyə imkan verir, həm də yeni-yeni mənbələrdən vəsaitlərin cəlb olunmasını stimullaşdırır bilər;

Müəssisə maliyyəsinin kredit təminatının ödənilməsində başlıca məsələlərdən biri də maliyyə-kredit münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və müəssisənin krediti qaytarabilmə qabiliyyətidir. Məhz bunları nəzərə alaraq, müəssisə, xüsusilə xarici mühit amillərinə məsuliyyətlə yanaşmalı, özünü etibarlı tərəfdaş kimi tanıma bilməlidir. Əks təqdirdə, müəssisə maliyyəsinə müəyyən çatışmazlıqlar qaçılmaz olur.

Maliyyənin təşkili və idarə edilməsi müəssisənin strateji məqsədləri ilə uzlaşdırılmalıdır. Belə ki, maliyyə resurslarının idarə olunması strateji planların reallaşmasına xidmət etməlidir. Bu isə o deməkdir ki, maliyyənin təşkili və idarə edilməsi planlaşdırmaya əsaslanır. Başqa sözlə desək, dəqiq və əhatəli planlaşdırma olmadan, səmərəli maliyyə idarə edilməsi də qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, maliyyənin

təşkili və idarə edilməsinə planlaşdırmanın bir tərkib hissəsi kimi yanaşılması mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Yahudov X.M. “Müəssisənin iqtisadiyyatı”. Bakı, Cıraq, 2005;
2. İsgəndərov R.Ə. “Müəssisənin maliyyəsi”. Bakı, 2007;
3. Qasimov F.H və.b. “Sahibkarlığın əsasları”. Bakı, MAA nəşriyyatı, 2008;
4. Hüseyinov T. “Müəssisənin iqtisadiyyatı”. Bakı, 2008;
5. www.azstat.gov.az- Dövlət Statistika Komitəsi
6. www.maliyyə.gov.az- Maliyyə Nazirliyi
7. www.anfes.gov.az- Sahibkarlığa Kömək Mili Fondu
8. www.kitab.az- Elektron kitabxana
9. www.anl.az- Milli kitabxana